

De Oude Maas, laatste zoetwatergetijdenrivier in Nederland

Rob Strucker

Inleiding

Onder de rook van Rotterdam en op de overgang van het rivierengebied naar het Deltagebied ligt de Oude Maas, de laatste zoetwatergetijdenrivier van Nederland. Langs de Oude Maas vinden wij op veel plaatsen nog een typisch zoetwatergetijdenlandschap, gekenmerkt door een afwisseling van slikken, biezen, riet, griendun en graslanden. Enkele decennia geleden kwam dit landschap langs vrijwel alle rivieren in het Noordelijke Deltagebied voor, maar sinds de afsluiting van het Haringvliet in 1970 is het zoetwatergetijdenlandschap vrijwel beperkt tot de oevers van de Oude Maas. Door een open verbinding met zee via de Nieuwe Waterweg bleef de belangrijkste milieufactor die het landschap in stand houdt, het getij, gehandhaafd.

Ontstaan van het landschap

In het begin van het Holoceen, zo'n 10.000 jaar geleden, bestond West-Nederland uit een grote kale zandvlakte, doorsneden door woeste rivieren. Nabij de monding van de rivier, waar de stroomsnelheid laag was, vond veel sedimentatie plaats. Zo ontstonden op de plaats waar zee en rivierwater elkaar ontmoetten, langgestrekte strandwallen. Door de optredende zeespiegelstijging vonden regelmatig doorbraken plaats. Het zeewater drong dan via kreken het er achtergelegen waddegebied binnen en duwde bij elke vloed het zoete water van de rivieren omhoog. De belangrijkste milieufactor, die het zoetwatergetijdengebied beheerst, deed voor het eerst z'n invloed gelden: een tweemaal daagse eb- en vloedbeweging van het zoete water.

In het zoetwatergetijdengebied ontstonden door sedimentatie uitgestrekte zand- en slikplaten. Op de hogere delen konden de eerste pioniers zich vestigen: Driekantige Bies, gevolgd door Zeebies en ten slotte Mattenbies. De biezen bevoor-

derden de sedimentatie van zand en slik. Deze versnelde aanslibbing had voor de biezen een zeer nadelig gevolg: op de hogergelegen platen werd de soort steeds meer verdrongen door Riet. Door de toenmalige bewoners van het Deltagebied werden de biezen en het Riet regelmatig gesneden en gebruikt voor het vervaardigen van respectievelijk matten en dakbedekkingen. Ook in de rietvelden ging de sedimentatie verder en de invloed van het getij werd steeds kleiner. De rietgroei werd minder en de verschijning van de eerste Wilgen kondigde de ontwikkeling van een oevervloedbos aan.

De grote behoefte aan hout heeft de bewoners van het Deltagebied reeds lang geleden doen besluiten het oevervloedbos in cultuur te brengen. Al in de dertiende eeuw werden vloedbossen in de Delta omgezet in griendcultures. Gedurende vele eeuwen waren de produkten (hoepels, manden en rijshout) uit deze griendcultures zeer gewild. Tot aan het begin van deze eeuw lagen langs de rivieren in het Noordelijke Delta-

De aan hun lot overgelaten griendunnen gingen steeds meer gelijken op de natuurlijke vloedbossen van weleer.

Foto: Rob Strucker.

De aanleg van een acht hectare groot intertijdsgebied bij de Geertruida Agathapolder biedt nieuwe kansen voor flora en fauna.

Foto: Rob Strucker.

gebied vele uitgestrekte griendcomplexen. De hoogste delen van de voormalige slikplaten waren vaak in gebruik als grasgors. In de zomer werden deze gorzen beweide met koeien en schapen. 's Winters overstroomden deze grasgorzen regelmatig, waarbij het in het water aanwezige nutriëntrijke slib voor een natuurlijke bemesting zorgde. Bij voldoende opslibbing werden dijken aangelegd en het land ingepolderd. Deze inpolderingen verliepen echter niet altijd succesvol. Regelmatig moesten delen van ingepolderd land weer aan het water worden prijsgegeven en kon de successie opnieuw beginnen.

Retour

In deze eeuw zijn de grienden voor de houtproductie steeds verder in betekenis achteruitgegaan. Ook het snijden van biezen en Riet werd door het gebruik van vervangende produkten minder rendabel. Grote oppervlakten biezen- en rietgorzen, rietgorzen en grienden werden ingepolderd. De oorspronkelijke vegetatie moest wijken voor de aanleg van landbouwgronden, industrieterreinen, havens, woonwijken en recreatieterreinen. Zo verdwenen langs de Nieuwe Maas en langs de Brielse Maas vrijwel alle oorspronkelijke oeverlanden. Ook langs de Oude Maas verdween een aanzienlijk deel van het oorspronkelijke zoetwatergetijdenlandschap gedurende de laatste decennia. Vooral de oppervlakte verloren gegane grasgors is aanzienlijk: van de 475 ha in 1962 werd maar liefst 354 ha (75%) opgespoten, vaak met giftig havenslib uit de Rotterdamse havens. Verder ging in de zelfde periode van de 306 ha getijdengriend zo'n 76 ha (25%) verloren (Preesman, Strucker & Verkerk 1986). In de resterende zoetwatergetijdengebieden veranderde het landschap duidelijk van karakter. In de rietgorzen vond verruiging plaats door het niet meer snijden van het riet en het achterwege blijven van begroeiing. Door het staken van de griendcultuur gingen de grienden weer steeds meer lijken op de natuurlijke vloedbossen van weleer. Gelukkig kon in een aantal gebieden de eeuwenoude biezen-, riet- en griendcultuur worden voortgezet dank zij subsidies, verstrekt door overheid en natuurbeschermingsorganisaties. De grootste ramp voor het zoetwatergetijdenlandschap in het Noordelijke Deltagebied voltrok zich echter op 2 november 1970. Op deze datum werden namelijk de Haringvlietsluizen gesloten, waardoor de belangrijkste milieufactoor, het getij,

in een groot deel van het gebied bijna geheel wegviel. Zo bleef van het oorspronkelijke getijverschil van circa 2 meter in het Hollands Diep en de Biesbosch slechts een restgetij van circa 20 cm over. Ook voor de Oude Maas en z'n oeverlanden had de Haringvlietafsluiting grote gevolgen. Zo verminderde het getijverschil van circa 2 meter naar circa 1 meter. De verruiging van vooral de hoger gelegen rietgorzen zette zich in toenemende mate voort. Op de oeverwallen verschenen tientallen Vlieren. Toch was de achteruitgang van het rietareal veel minder desastreus dan in de Biesbosch. Vooral op de lager gelegen gorzen, waar het Riet nog regelmatig gesneden werd, kon het zich goed handhaven. In de grienden nam door het droger worden van de grond de mineralisatiesnelheid sterk toe, waardoor grote hoeveelheden nutriënten beschikbaar kwamen voor de vegetatie. Vooral de Brandnetel wist van deze situatie te profiteren, maar een aantal karakteristieke griendplanten nam daardoor sterk in aantal af.

Een ander belangrijk gevolg van de reductie van het getijverschil was de sterk toegenomen erosie van de oevers. Deze oeverafslag werd nog eens versterkt door de toename van de scheepvaart. Zo verdwenen in de loop der jaren grote oppervlakten biezen- en rietgors en griend definitief in de golven van de Oude Maas.

Broedvogels

Door een grote afwisseling van verschillende vegetatietypen worden zoetwatergetijdenlandschappen gekenmerkt door een rijke broedvogelbevolking. In de biezen- en rietgorzen, grienden en grasgorzen langs de Oude Maas werden in de periode 1985-1990 ruim zeventig soorten broedvogels vastgesteld. Veel vogelsoorten blijken een duidelijke voorkeur te hebben voor een bepaald vegetatietype.

In de biezen- en rietgorzen komen slechts twee broedvogelsoorten regelmatig tot broeden, namelijk de Fuut en de Meerkooi. Door het bouwen van drijvende nesten worden de nadelen van het optredende getijverschil schijnbaar moeiteloos overwonnen. Beide soorten hebben geprofiteerd van de sterk verminderde golfslag in de biezen- en rietvelden door de aanleg van oeververdedigingen.

De rietgorzen vormen de broedbiotoop van een aantal water- en moerasvogels. De hoogste dichtheid wordt bereikt door de Kleine Kalkoen met meer dan één paar per hectare. De soort is

weinig kieskeurig en komt zowel tot broeden in de gemaaide als in de sterk verruigde rietgorzen. Ook de Witgesterde Blauwborst, de Bosrietzanger en de Rietgors bereiken hoge dichtheden. De Witgesterde Blauwborst kwam in 1977 voor het eerst tot broeden in de gors van Groot Koninkrijk, gemeente 's-Gravendeel (Mesker & Strucker 1987). In de jaren daarna werd het gehele Oudemaasgebied gekoloniseerd en momenteel is de soort met tachtig broedparen na de Kleine Karekiet en de Bosrietzanger de meest algemene rietvogel. Veel zeldzamer zijn de Grote Karekiet, de Rietzanger en de Sprinkhaanrietzanger, die alle slechts op een enkele plaats langs de Oude Maas tot broeden komen. In de uitgestrekte, verruigde rietgorzen aan de zuidoever van de rivier bouwen jaarlijks vijf tot zes paar Bruine Kiekendieven hun nest. Verrassend was een broedpoging van een Blauwe Kiekendief in een verruigde rietgors bij Puttershoek in 1987 (Mesker & Strucker 1987). De meeste broedvogelsoorten zijn aanwezig in de diverse griendcomplexen langs de Oude Maas. In de regelmatig gekapte grienden zijn het vooral de zangvogels, die in het voorjaar opvallen door hun talrijke aanwezigheid. Soorten als de Winterkoning, de Fitis, de Tuinfluiter, de Merel, de Bosrietzanger, de Heggemus en de Matkop bereiken hier hoge dichtheden. Op de overgangen van hoger naar lager hout is de Gekraagde Roodstaart een opvallende verschijning. Met een stabiele populatie van zo'n veertig broedparen vormen de grienden langs de Oude Maas een belangrijk broedgebied voor deze soort in de provincie. In de doorgeschoten grienden komen vaak grote aantallen Fazanten, Houtduiven, Koolmezen, Pimpelmezen, Tjiftjafs en Zwartkoppen tot broeden. Ook de Grote Bonte Specht en de Ransuil zijn als broedvogel in vrijwel elke doorgeschoten griend aanwezig. Veel zeldzamer zijn de Boomvalk, de Holenduif, de Wielewaal en de Boomkruiper, die alle slechts met enkele paren vertegenwoordigd zijn. Bosuilen komen in toenemend aantal tot broeden in de holle knotwilgen, die langs de lanings (griendkaden) staan. In een aantal grienden liggen ondoordringbare wilgenstruwelen,

vaak op plaatsen waar de bodem te slap is om hoogopgaand geboomte te dragen. Dit zijn de favoriete broedplaatsen van Blauwe Reigers, waarvan het aantal nesten de laatste jaren regelmatig boven de veertig ligt. In de periode 1943-1948 bevond er zich ook een aalscholverkolonie in het gebied, maar door verjaging van de vogels in combinatie met een verslechterde voedselsituatie, was deze kolonie geen lang leven beschoren. Ook als wintergast en doortrekker verdween de Aalscholver vrijwel geheel, maar vanaf 1977 nemen de aantallen weer toe en in 1985 werd er zelfs een slaapplaats ontdekt in de grienden bij de Beerenplaat. Momenteel slapen hier in de wintermaanden tussen de 300 en 400 Aalscholvers.

Omdat elders in het land nieuwe broedkolonies vaak worden gevestigd op plaatsen, die al lange tijd dienst doen als slaapplaats, is de hoop gevestigd op een spoedige terugkeer van deze kenmerkende rivierbewoner als broedvogel in het Oudemaasgebied.

De beide grasgorzen, polder Groot Koninkrijk (90 ha) en de Geertruida Agathapolder (30 ha), gemeente Binnenmaas, vormen het domein van de weidevogels. Vooral in Groot Koninkrijk bereiken de Kievit en de Grutto hoge dichtheden van respectievelijk 43,4 paren en 37,8 paren per 100 hectare. Opvallend is het nagenoeg ontbreken van de Tureluur als broedvogel in beide grasgorzen. Van de eendesoorten zijn de Slobeend en de Wilde Eend talrijke broedvogels. Veel zeldzamer zijn de Kuifeend en de Zomertaling. De laatstgenoemde soort was in 1977 nog broedvogel met minimaal vier paren in de beide grasgorzen, maar een sterke achteruitgang volgde en in 1987 werd geen enkel broedgeval meer vastgesteld (Mesker & Strucker 1987). Gelukkig trad er een licht herstel op en de laatste jaren is de Zomertaling weer een regelmatige broedvogel met twee tot drie paren. Vanaf 1980 is de polder Groot Koninkrijk in het bezit van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en het beheer wordt ondermeer gericht op het behoud en waar mogelijk versterken van de functie voor weidevogels. Het succes van dit beheer moge

De bij laag water droogvallende slikken zijn een ideaal foerageergebied voor diverse soorten eenden en steltlopers.
Foto: Rob Strucker.

De kenmerkende vegetatiezonering van het zoetwatergetijdenlandschap is nog te zien op een groot aantal plaatsen langs de Oude Maas.

Foto: Rob Strucker.

blijken uit de sterk toegenomen aantallen Kieviten en Grutto's in de polder. Op 15 mei 1988 werd zelfs voor het eerst een roepende Kwartelkoning in een perceel hooiland gehoord, maar tot broeden kwam de soort helaas nog niet.

Wintervogels

De grootste aantallen vogels in het Oudemaasgebied zijn aanwezig in de wintermaanden. In zachte winters verblijven regelmatig meer dan 15.000 watervogels in het gebied (Strucker 1991). De talrijkste eendesoot is tegenwoordig zonder twijfel de Kuifeend, waarvan het aantal overwintelaars regelmatig de 9000 exemplaren overschrijdt. De Beerenplaatspaarbekkens vormen een belangrijk rustgebied voor deze duikende en hier verblijven meestal tussen de 3000 en 5000 Kuifeenden. Het aantal Tafeleenden op de Oude Maas schommelt meestal tussen de 1000 en 1500 exemplaren. Ze hebben een duidelijke voorkeur voor het oostelijke deel van de rivier. Dit houdt waarschijnlijk verband met het brakker worden van het water in het westelijke deel van de Oude Maas. Andere watervogelsoorten, waarvan de aantallen regelmatig boven de duizend exemplaren liggen, zijn de Wilde Eend en de Meerkoet.

Minder algemeen zijn de Bergeend, de Wintertaling, de Krakeend, de Smient en de Slobeend. Het aantal Krakeenden neemt de laatste jaren wel sterk toe en momenteel overwinteren er gemiddeld 150 exemplaren in het Oudemaasgebied.

Na de afsluiting van het Haringvliet in 1970, waardoor het getijverschil in de Oude Maas gereduceerd werd, is de aantalsverhouding van een aantal eendesooten duidelijk veranderd. Voor de afsluiting waren de Wintertaling en de Meerkoet veruit de meest algemene watervogels, gevolgd door Wilde Eend, Pijlstaart, Tafeleend en Kuifeend. De aantallen foeragerende Wintertalingen werden geschat op vele honderden tot duizenden exemplaren (Mennema 1966). Door de sterke afname van het oppervlakte zacht slik als gevolg van erosie en verzanding zijn na 1970 de Wintertaling en vooral de Pijlstaart sterk in aantal achteruitgegaan. Gelukkig neemt de Wintertaling de laatste jaren weer wat in aantal toe en het aantal overwintelaars bedraagt thans

zo'n 350 exemplaren. De aanleg van slikkige gebieden achter de oeverbeschermingwerken heeft aan deze toename zeker bijgedragen.

Ganzen bezoeken gedurende het laatste decennium in toenemende mate het Oudemaasgebied. Vooral de Grauwe Gans is een regelmatig wintergast geworden met 200 tot 300 overwinterende exemplaren. In het verleden ondernamen de ganzen regelmatig voedselvluchten naar de biezen en graszoden, maar door het plaatsen van knalapparaten wordt tegenwoordig steeds meer gefoerageerd op de graszoden. Kolganzen kwamen tot voor kort alleen gedurende streng winterweer op de graszoden langs de Oude Maas aan de grond, maar vanaf het seizoen 1989/1990 overwintert er jaarlijks een klein aantal in de Geertruida Agathapolder. De aanwezigheid van de overige ganzesoorten is nog steeds beperkt tot perioden van zeer lage temperaturen.

Na een aantal jaren van afwezigheid behoren Aalscholvers weer tot de regelmatige wintergasten van het Oudemaasgebied. Het aantal overwintelaars bedraagt 300 tot 400 exemplaren. Slechts een deel van deze vogels maakt gebruik van de al besproken slaapplekken in de grienden bij de Beerenplaat. De Aalscholvers van het oostelijke deel van het Oudemaasgebied vliegen in de namiddag over de Dortsche Kil naar de slaapplekken in de Dortsche Biesbosch. Van de overige viseters is de Fuut vooral algemeen in de nazomer en de herfst. Op de Beerenplaatspaarbekkens ruien gemiddeld 125 Futen. In de winter is het aantal in het Oude Maasgebied afgenomen tot zo'n twintig tot dertig exemplaren. Een andere futesoot, de Dodaars, leidt 's winters een verborgen bestaan in de vele krekken, die de rietzoden en grienden doorsnijden. In strenge winters neemt het belang van de Oude Maas als overwinteringsgebied voor watervogels sterk toe. Door het aanwezige getij vriest de rivier alleen bij hoge uitzondering dicht. Vooral na het dichtvriezen van het IJsselmeer verschijnen er honderden Grote Zaagbekken en enkele tientallen Nonnetjes op de Oude Maas. Bij ijsvrije plaatsen in de rietzoden en grienden worden dan regelmatig Roerdampen, Waterrallen, IJsvogels en tientallen Waterhoenen waargenomen op zoek naar voedsel.

De Geertruida Agathapolder is de laatste overgebleven grasgors langs de Oude Maas, dat in de wintermaanden nog regelmatig onder water loopt.
Foto: Rob Strucker.

Uniek maar bedreigd

Ondanks de rijke vogelstand werd het Oude-maasgebied lange tijd nauwelijks door vogelaars bezocht. De moeilijke toegankelijkheid van de buitendijkse terreinen en de aanwezigheid van goede vogelgebieden in de nabije omgeving (Haringvliet, Hollandsch Diep, Voorne) zijn waarschijnlijk de belangrijkste oorzaken. Mede daardoor kreeg het gebied nooit de aandacht die het verdiende. Zo ontbreekt de Oude Maas nog steeds op de lijst van wetlands, terwijl de 1% norm van de Kuifeend (7500 exemplaren) regelmatig wordt overschreden. In de herfst- en wintermaanden wordt er zowel vanaf het land als vanuit bootjes nog steeds intensief gejaagd op een aantal soorten watervogels, zoals de Wilde Eend, de Wintertaling, de Kuifeend en de Tafel-eend. Door verstoring van de rust heeft deze jacht ook een negatieve invloed op de aantallen van andere soorten watervogels, zoals Futen en Grote Zaagbekken.

Het zoetwatergetijdeland langs de Oude Maas is na de afsluiting van het Haringvliet in 1970 een uniek landschap in Nederland. Ook elders in West-Europa is dit landschapstype door inpoldering en de aanleg van industrieterreinen en woonwijken zeer zeldzaam geworden en wij vinden tegenwoordig alleen nog restanten langs de Schelde en de Elbe. Het huidige oppervlak aan zoetwatergetijdeland langs de Oude Maas bedraagt circa 550 ha. Grote delen van het gebied worden tegenwoordig beheerd door Staatsbosbeheer, het recreatieschap Oude Maas en een aantal particuliere natuurbeschermingsinstanties. Een aanwijzing in het kader van

de natuurbeschermingswet heeft helaas nog niet plaatsgevonden. De grootste bedreigingen van het landschap komen momenteel echter van achter de winterdijk. Steeds meer akkerland in de directe omgeving wordt opgeslokt door woningbouw, bedrijfsterreinen en kassenbouw. Noodzakelijke ecologische verbindingen met andere moerassige gebieden verdwijnen en de druk van de recreatie wordt steeds groter. Ook de aanleg van rijksweg A4, die de Oude Maas ten oosten van Hoogvliet en Spijkenisse zal kruisen, lijkt steeds dichterbij te komen. Hierdoor zullen een aantal grienden doorsneden moeten worden en dan zal de rust in het westelijke deel van het gebied worden aangetast.

Gelukkig zijn er ook positieve ontwikkelingen te melden. Zo werden door Rijkswaterstaat de laatste jaren op een groot aantal plaatsen oeververdedigingswerken aangelegd, deels ter regulering van de vaarwegbegrenzing en deels ter voorkoming van een verder verlies aan waardevolle natuurgonden. Verder werd voor de Geertruida Agathapolder in 1991 een natuurbouwproject afgerond. Ter compensatie van het verlies van 0,6 ha rietgors en griend als gevolg van een bochtafsnijding werd hier een slikgebied aangelegd van circa 8 ha. De aantrekkingskracht van dit gebied voor vogels bleek al snel tijdens de eerste bezoeken in het afgelopen najaar: op de slikken foerageerden tijdens laag water honderden Kieviten en tientallen Wintertalingen, Slob-eenden, Watersnippen en Bonte Strandlopers. Dergelijke projecten verdienen navolging, want de natuur langs de Oude Maas kan best een steuntje in de rug gebruiken.

■ Rob C.W. Strucker, Fazant 110, 3299 BS Maasdam, 01856-2328.

LITTERATUUR:

- Mennema, J. (1966):** Het Landschap van de Oude Maas. In het verslag over het jaar 1966 gedaan door Gedeputeerde Staten aan Provinciale Staten van Zuid-Holland.
- Mesker, C. & R.C.W. Strucker (1987):** Ontwikkeling van de broedvogelstand in het Groot Koninkrijk-complex. Rapport, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland.
- Preesman, L.C., R.C.W. Strucker & A. Verkerk (1986):** De natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden van de Geertruida Agathapolder, grasgors langs de Oude Maas. Rapport, Hoeksche Waards Landschap.
- Strucker, R.C.W. (1991):** Watervogeltellingen in het Oude Maasgebied 1986/87 t/m 1989/90. Rapport.